

УДК 378.311(075.8)

Л. А. ПОРОХНЯ

КАТЕГОРІЯ “СЕРЕДОВИЩЕ” З ПОЗИЦІЙ ПЕДАГОГІКИ

У статті на основі теоретичного аналізу наукової літератури наведено типології поняття “середовище; розкрито зміст поняття “учнівське середовище”; охарактеризовано структурні компоненти цього поняття та його особливості.

Ключові слова: середовище, учнівське середовище, освітнє середовище, шкільне середовище, розвивальне середовище.

З метою виявлення особливостей учнівського середовища, яке є невід’ємною складовою шкільного середовища, необхідно визначити його суттєві ознаки, виявити специфічні характеристики, виокремити специфіку його функціонування.

Різні аспекти впливу освітнього середовища на розвиток дитини знайшли відображення в сучасних наукових дослідженнях І. Баєвої, Б. Бім-Бада, І. Булах, А. Валицької, В. Вербицького, Б. Вульфо́ва, І. Єрмакова, А. Каташова, Є. Климова, О. Коберника, Н. Кудикіної, Ю. Мануйлова, Л. Новікової, А. Петровського, Г. Пустовіта, А. Сбруєвої, В. Слободчикова, Л. Сохань та ін.

Мета статті полягає в розкритті змісту понять “середовище” та “учнівське середовище” з погляду педагогіки.

Сучасній науці властива диференціація поняття середовища. На підставі аналізу наукової літератури можемо виділити такі типології середовищ, які властиві філософії, соціології, педагогіці та психології (див. табл.).

Таблиця

Класифікація поняття “середовище”

Ознака класифікації	Коротка характеристика
1	2
1. Субстанційність	Фізичне і духовне (А. Міодов.), культурне (Л. Коган), естетичне (Л. Шепетіс)
2. Форми руху матерії	Предметне, соціально-економічне, біологічне (І. Сердюк, В. Курт-Умеров)
3. Специфіка наукових дисциплін, в яких розглядається поняття “середовище”	Географічне, економічне, архітектурне, педагогічне тощо
4. Визначеність обслуговування процесів	Дозвілєво-рекреаційне, навчально-виховне, освітнє
5. Канал сприйняття	Візуальне, аудіальне, тактильне (А. Мардер)
6. Характер зв’язку	Середовище сприйняття, діяльності (Г. Лебедева)
7. Тривалість взаємодії суб’єкта із середовищем	Постійне, тимчасове, ситуативне (Л. Новикова)
8. Характер соціального простору	Середовище підприємства, школи, клубу, села, міста тощо
9. Форма життєдіяльності людини, її способу життя	Урбанізоване, міське середовище, середовище міського району, середовище виробничого приміщення, житлового будинку (А. Ахзер)
10. Специфіка суб’єкта	Середовище особистості, групи, колективу (М. Хейдметс)

Продовження таблиці

1	2
11. Рівень функціонування	Макросередовище: суспільно-економічна система в цілому (виробничі сили, сукупність виробничих відносин і соціальних інститутів, свідомість, культура і релігія цього суспільства). Мезосередовище як сукупність інститутів і відносин, що становлять основу соціально-антропологічної структури суспільства (відносин людини із суспільством, як жителя міста, сільського жителя, члена певної соціальної групи, партії або організації); мікросередовище як безпосереднє соціальне оточення людини (сім'я, колектив і групи різних рівнів) (Л. Зуєва, Т. Райтвір, Ю. Сичов)
12. Джерело досягнення	Мовне та освітнє (В. Мухіна)

Наведені типології відображають якісне розмаїття середовища, його суб'єктів, способів, існуючих між ними взаємозв'язків.

З погляду педагогіки визначено термінологічний ряд, який використовують у контексті поняття “середовище”: “середовище людини”, “освітнє середовище”, “розвивальне середовище” тощо.

На основі результатів аналізу наукової педагогічної літератури можемо стверджувати, що освітнє середовище – це суттєвий елемент соціуму, цілеспрямовано організована, керована, багатофункціональна, відкрита педагогічна система, в межах якої учень загальноосвітньої школи усвідомлює себе як соціально розвинену цілісність. Розвиток особистості школяра ґрунтується на багатоканальній взаємодії всіх суб'єктів освітнього середовища.

На основі парадигми розвивального навчання (Ш. Амонашвілі, О. Асмолов, В. Біблер, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, В. Рубцов, І. Якиманська) були розроблені концептуальні засади розвивального освітнього середовища (В. Петровський, Л. Кларіна, В. Лебедева, В. Орлов, В. Панов, Л. Смивіна, Л. Стрелкова, І. Фрумін).

Освітнє середовище як спосіб організації навчання, виховання й розвитку підростаючого покоління, на нашу думку, стосується суб'єктів здобуття загальної середньої освіти широкого вікового діапазону. Оскільки воно відображає взаємозв'язок умов, що забезпечують освіту людини. При цьому необхідна безпосередня присутність індивіда, що навчається, в освітньому середовищі, взаємовплив, взаємодія оточення із суб'єктом [1].

Різні підходи до використання виховних можливостей соціального середовища осмислювали педагоги, психологи, соціологи. Зокрема, підвищення виховного потенціалу середовища, інтеграція його виховних сил, оптимізація соціальних впливів на дитину є пріоритетними завданнями соціальної педагогіки, зміст яких висвітлено в працях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Бочарової, І. Зверєвої, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко, Н. Чернухи та ін. Теоретичні засади розвитку педагогіки середовища відображені у працях М. Іорданського, С. Каменєва, П. Наторпа, В. Шульгіна, С. Шацького. Можливі наслідки взаємодії людини і соціального середовища розкрили у своїх працях К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, І. Кон, С. Моложавий та ін. На можливостях використання виховного потенціалу соціального середовища, а також його основних детермінантах зосереджували свої наукові інтенції Б. Вульф, В.

М. Галагузова, Л. Коган, Є. Костяшкін, О. Куракін, Ю. Мануйлов, Л. Мардахаєв, А. Мудрик, Л. Новікова, М. Плоткін, В. Семенов, Н. Селіванова, В. Ясвін та ін.

Поняття “середовище” посіло центральне місце в педагогічній концепції А. Макаренка, адже вчений вважав, що “виховує не сам педагог, а середовище”. Керуючись цим, він побудував “школу життя”, яка об’єднала освітню, культурну, трудову й громадську діяльність з метою виховання соціально повноцінної та гармонійно розвиненої особистості. Вихідним принципом роботи педагогічних колективів виховних закладів, якими керував А. Макаренко, було надання людині в період дитинства максимальних можливостей жити повноцінним життям, реалізуючи свої особистісні перспективи. Це виступало запорукою нормального входження молоді на шлях дорослого життя. Саме така педагогічна позиція сприяла утворенню мікросередовища за законами краси та доцільності, використовуючи виховний потенціал усіх суб’єктів “педагогічного простору” [4].

Вплив навчального процесу на особистість, взаємодія особистості з освітнім середовищем є необхідною умовою для створення учнівського середовища як частини освітнього простору [5]. При цьому дефініцію “середовище” ми тлумачимо як сукупність умов, що впливають на розвиток і формування здібностей, потреб, інтересів, свідомості особистості учня. Особливістю, що виділяє учнівське середовище, є наявність взаємодії частини освітнього середовища з учнем. Така взаємодія може відбуватися як безпосередньо, так і опосередковано.

Вищезазначене дає змогу стверджувати, що “середовище” за своєю природою є соціальним явищем. Воно дуже широке й багатогранне, охоплює всю сукупність зовнішніх обставин, умов, з якими пов’язані життя та розвиток особистості. Навколишнє середовище безпосередньо впливає на формування особистості. Усі компоненти, з яких воно складається, мають певний позитивний чи негативний вплив [2].

Учнівське середовище не є матеріальною категорією діяльності, як звичайне середовище. У контексті навчально-виховного процесу формування особистості учня учнівське середовище виступає як: а) суб’єктивний досвід сприйняття дійсності; б) трансформація досвіду та власної ідентичності на практиці; в) існуюча освітня взаємодія соціального оточення.

Закономірністю впливу учнівського середовища на особистість учня є опосередкованість зовнішніх впливів [6]. Тобто учнівське середовище – це не просто оточення особистості учня, а те оточення, яке вона сприймає, на яке реагує, з яким вступає в контакт, взаємодіє. Таким оточенням є учнівський колектив, у якому перебуває учень під час навчання в школі, колектив педагогів, які беруть активну участь у навчально-виховному процесі, а також позашкільне оточення, зокрема батьки, друзі тощо.

Підкреслюючи активність середовища, як переважну особливість, ми дотримуємося думки про те, що учнівське середовище виступає сукупністю оточення особистості учня, яка забезпечує йому можливість для формування й розвитку на основі вивчення та засвоєння соціальних цінностей, норм, зразків поведінки, а також здійснення соціальної активності в різних видах діяльності. Воно не рівнозначне ні середовищу окремого учня, ні середовищу школи. Саме поняття “учнівське середовище” є певною мірою умовним, тому що в його діяльності завжди бере участь учитель. Діяльність учителя полягає в адекватному розкритті виховного потенціалу того шкільного середовища, в ході якого спостерігається трирівневий зв’язок: активність учня, активність учителя, активність середовища між ними [3].

Тобто учнівське середовище виступає компонентом життєвого шкільного середовища, що має свою відповідну структуру.

Таким чином, необхідно далі розглянути учнівське середовище як феномен, що має складну структуру. Підхід науковців до вичленовування цієї структури залежить від предмета і завдань дослідження.

Аналіз поняття “учнівське середовище” дав змогу виділити такі концептуальні компоненти: міжособистісні відносини, простір поведінки учня, сфера, похідна від соціальних процесів.

На нашу думку, учнівське середовище має внутрішню та зовнішню складову.

Внутрішні фактори діють усередині учнівського середовища в ході контактування учнів з однолітками, які виступають суб'єктами впливу в межах учнівського колективу та паралелі учнів. Саме міжособистісне спілкування з однолітками є формувальною силою, оскільки мають бути інші “Я” для повноцінного існування власного “Я”. Саме взаємодія “Я” та “інших” утворює соціальну реальність, яка є визначальною для розвитку особистості учня порівняно з фізичними об'єктами з властивою їм пасивністю. Сенс самої взаємодії розпізнається в процесі здійснення спільної діяльності через постановку цілей шляхом виконання певних дій та операцій. Тобто категорія взаємодії здатна узагальнити багатство психічних явищ, що виражають позицію учня, його внутрішню установку стосовно інших особистостей і контексту спілкування з ними.

Висновки. Науково-творчий та дослідницько-практичний доробок педагогів дає змогу виокремити ознаки учнівського середовища:

- наявність фіксованих меж у часі й просторі: спільна діяльність суб'єктів учнівського середовища є засобом досягнення мети розвитку; а його нормативно закріплена структура у вигляді учнівського колективу виступає певною культурною моделлю освітнього інституту; все це відбувається в період навчання особистості учня у навчальному закладі;

- учнівське середовище слугує засобом передачі інформації: переважна роль стосовно інформації належить навчальному змісту, оскільки учнівське середовище виступає частиною шкільного середовища, а другорядна – сукупність суспільних відносин, котрі перенесені всередину учнівського середовища, які стають динамічними властивостями особистості учня, що взаємодіють і сприяють трансформації його особистості;

- наявність матеріальних особливостей, психологічних і символічних значень: матеріально-просторове поле учнівського середовища є необхідною умовою трансформації особистості учня в усі періоди шкільного життя. Предметно-просторовий фактор визначає залежність освітніх ситуацій від чинників матеріального характеру;

- вплив середовища як єдиного цілого: учень одночасно існує в кількох середовищах: освітньому, шкільному, розвивальному, учнівському, позашкільному тощо.

Список використаної літератури

1. Алексеев Н. А. Личностно-ориентированное обучение / Н. А. Алексеев. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 332 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. : навч.-метод. видання / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.
3. Лавриченко Н. М. Проблеми гуманістичного спрямування шкільної соціалізації: педагогічні роздуми і нотатки / Н. М. Лавриченко. – Київ : Інсайт-плюс, 2006. – 279 с.
4. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. / сост. Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов. – Москва : Педагогика, 1984. – Т. 3 – 512 с.
5. Новикова Л. И. Школа и среда / Л. И. Новикова. – Москва : Знание, 1985. – С. 3–4.
6. Халаджан М. Н. Социальные и экономические приоритеты авторизованной школы / М. Н. Халаджан // Школьные технологии. – 2000. – № 1. – С. 145–168.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2014.

Порохня Л. А. Категория “среда” с позиций педагогики

В статье на основе теоретического анализа научной литературы приведены типологии понятия “среда”, раскрыто содержание понятия “ученическая среда”, охарактеризованы структурные компоненты данного понятия и его особенности.

Ключевые слова: *среда, ученическая среда, образовательная среда, школьная среда, развивающая среда.*

Porokhnya L. The Category of “Environment” from the Standpoint Ofpedagogy

Based on the theoretical analysis of the scientific literature presented a typology of the concept of “environment”, the content of the concept of “school students”, describes the structural components of the concept and its features.

In order to identify the characteristics of student environment that serves an integral part of the school environment, it is necessary to determine its essential features, to identify specific characteristics that distinguish the specifics of its operation.

In terms of pedagogy identified a number of terms used in the context of the concept of “environment”, “human environment”, “educational environment”, “developmental environment” and so on.

On the basis of analysis of scientific literature teacher can say that the educational environment – is an essential element of society, specifically organized, managed, feature rich, open educational system within which secondary school student is aware of itself as a socially developed integrity. The development of the individual student based on multichannel interaction of all of the educational environment.

Educational environment as a way of training, education and development of the younger generation, we believe that concerns of obtaining secondary education of a wide age range. Because it reflects the interrelation of conditions for education rights. This requires the immediate presence of the individual learner, the learning environment, mutual interaction with the subject of environment.

Among students – not just the environment of the individual student, and that environment that it takes, on which react with which comes into contact interfaces. This environment acts student group, within which the student is learning at school, the staff of teachers who are actively involved in the educational process as well as after-school environment, in particular – parents, friends.

Key words: *environment, a student’s educational environment, environment school, environment educational, environment developing.*